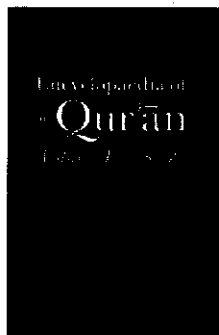

رمزگشایی از کلام قدسی در اثری ماندگار

آشنایی با مجموعه‌ی پنج جلدی «دائرة‌المعارف قرآن» به ویرایش

جین دمن مک اولیف

حسن رضایی هفتاد

پیشگفتار:

تعالیم هدایت بخش قرآن از صدر اسلام تاکنون مورد توجه محققان علوم قرآنی قرار گرفته است. آنان حاصل پژوهش و تدبیرهای خود را پیرامون این کتاب آسمانی، در قالب کتاب‌ها و دایرةالمعارف‌ها به جهان علم عرضه کرده‌اند. از جمله آن‌ها دایرةالمعارف قرآن (Encyclopaedia of the Quran) بوده که در پنج جلد توسط انتشارات بریل در شهر لیدن (هلند) منتشر شده است. سر ویراستار این دایرةالمعارف، جین دمن مک اولیف، استاد تاریخ و ادبیات دانشگاه جرجتاون امریکاست که چهارتن از معروف‌ترین قرآن پژوهان و اسلام شناسان غربی، وی را در این راه یاری کردند. این چهارتن عبارتند از، کلودزیلو، از دانشگاه اکس - آن - پروانس (فرانسه)، ویلیام گراهام، از دانشگاه هاروارد (امریکا)، و داد قاضی، از دانشگاه شیکاگو (امریکا)، اندرو ریپین، از دانشگاه ویکتوریا (کانادا). البته مونیک برناردز و ولیج من، از دانشگاه گرونینگن (هلند) و جان نواس، از دانشگاه کاتولیک لیون، هیات ویراستاران اصلی را یاری دادند.

همچنین هیأت مشاوران ارشد در این دایرةالمعارف عبارتند از: نصر حامد ابوزید، از دانشگاه لیدن (هلند)، محمد ارکون، از دانشگاه سوربن (فرانسه)، گرهارد بورینگ، از دانشگاه بیل (امریکا)، جرالدهاوتینگ، از دانشگاه لندن (انگلستان)، فرد لیمهاوس، از دانشگاه گرونینگن (هلند)، انگلیکا نیوبرت، از دانشگاه برلین (آلمان). هر یک از مقالات کوتاه یا بلند این دایرةالمعارف، نوشته‌ی یکی از محققان مسلمان یا غیر مسلمان است که در دانشگاه‌های اروپا، کانادا، امریکا و نیز برخی کشورهای اسلامی به تدریس و تحقیق در زمینه مطالعات قرآنی اشتغال دارند. از جمله مؤلفان مسلمان این دایرةالمعارف، می‌توان به نصر حامد ابوزید (مصری)، محمدعلی امیرمعزی (ایرانی)، محمد ارکون (الجزایری)، وائل حلاق (فلسطینی)، مستنصر میر (پاکستانی)، عبدالعزیز ساشادنی (تانزانیایی) و محسن ذاکری (ایرانی)، اشاره کرد.

همچنین شماری از قرآن پژوهان معروف غربی مانند، هربرت برگ، هربرت بوسه، فردریک دنی، هربرت آیزنشتاین، ریچارد مارتین، هارالد موتسکی، اندرو ریپین، آردی زین، مایکل سلز و

آلفورد ولج، تألیف بخشی از مقالات دایرةالمعارف قرآن را بر عهده داشته‌اند. طرح تدوین و انتشار دایرةالمعارف قرآن، نخستین بار در سال ۱۹۹۳ در ملاقات میان مک اولیف و پری بیرمان از مسوولان انتشارات بریل مطرح شده و بلافاصله پس از تأیید و قبول آن از سوی این انتشاراتی مهم، چهارتن از محققان قرآن پژوه غربی به نام های و دادقاضی، کلود زیلیو، ویلیام گراهام و اندرو ریپین، شورای ویراستاری این دایرةالمعارف را تشکیل دادند. اینان با دعوت از معروف ترین نویسندگان و محققان قرآنی در دانشگاه‌های سراسر جهان کوشیدند کتابی مرجع در مطالعات قرآنی امروزی فراهم آورند که در این حوزه‌ی تخصصی، جدیدترین اطلاعات و پژوهش‌ها را به خوانندگان و علاقه‌مندان مباحث قرآنی ارائه دهد. این طرح، مشابه طرح انتشار دایرةالمعارف اسلام توسط همین ناشر در لیدن (هلند) است که به گونه‌ای بسیار وسیع‌تر، به تمامی مباحث و مطالعات اسلامی می‌پردازد. با این همه، نباید از یاد برد که مقالات دایرةالمعارف قرآن، همگی صرفاً از منظری قرآنی و یا مرتبط با قرآن تألیف شده‌اند، اما در دایرةالمعارف اسلام، نگاه مؤلفان وسیع‌تر و کلی‌تر است و به همین جهت بسیاری از مدخل‌های دایرةالمعارف قرآن در دایرةالمعارف اسلام وجود ندارند.

از آنجا که قصد سر ویراستار و هیأت ویراستاری این دایرةالمعارف، تهیه‌ی دانش‌نامه‌ای جامع و مرجع در حوزه مطالعات قرآنی بوده است، اعتنای ایشان به مباحث قدیم و موضوعات جدید یکسان است. بر این اساس، مدخل‌های این دایرةالمعارف بر دوگونه‌اند: گونه‌ی نخست که اکثریت مقالات را تشکیل می‌دهند، به معرفی شخصیت‌های مهم، مفاهیم، مکان‌ها، ارزش‌ها و حوادث مهمی می‌پردازند که مستقیماً در خود قرآن به آن‌ها اشاره شده است و یا اموری هستند که اهمیت و ارتباط نزدیکی با متن قرآن دارند. نمونه‌ی آن‌ها مقالات ابراهیم، هارون، علی بن ابی‌طالب، کهف، ارتداد، تابوت عهد، عرفات، تدفین، بدر، بسمله، نسخ و جز آن است. دسته‌ی دوم از مقالات این دایرةالمعارف، به مباحث و موضوعات مهم حوزه‌ی مطالعات قرآنی می‌پردازند. چند نمونه از این دست مدخل‌ها عبارتند از: پژوهش‌های قرآنی معاصر، رایانه‌ها و قرآن، هنر، معماری و قرآن، کنترل موالید، باستان‌شناسی و قرآن

و زبان و خط عربی. در این هر دو دسته مقالات، هم اطلاعات و منابع کهن اسلامی، و هم تحقیقات، نظریات و متون جدید قرآنی، مدنظر بوده است.

بررسی مقالات نشان میدهد که مسوولان علمی دایرةالمعارف قرآن (EQ) در انتخاب و گزینش مؤلف، بر تخصص و زمینه‌ی تحقیقاتی هر یک از مؤلفان تأکید ورزیده و سعی داشته‌اند تا تألیف مقالات مهم را به کسی بسپارند که در آن زمینه صاحب نظر بوده و تألیفاتی علمی- پژوهشی داشته باشد. برای نمونه تألیف مقاله پراهمیت «اسباب النزول» به قرآن پژوه معروف انگلیسی، آندرو ریبن، سفارش داده شده که به صورت تخصصی در این موضوع به پژوهش پرداخته و پایان نامه‌ی دکترى وی با عنوان «متون اسباب‌النزول قرآنی: بررسی کاربرد و تحول آن» است. زاینه اشیمیکه مؤلف کتاب اندیشه‌های کلامی علامه حلی، نیز که به همراه مارتین مکدرموت و زیر نظر پروفیسور ویلفرد مادلونگ، تأثیر و تأثر و ارتباط آرا و اندیشه‌های متکلمان بزرگ شیعه با مکتب کلامی اعتزال را بررسی کرده، تألیف مقاله‌ی مهم «معتزله» را عهده‌دار شده است. در انتخاب و نامگذاری مدخل‌های این دایرةالمعارف شیوه‌ای رعایت شده است که در دایرةالمعارف اسلام سابقه ندارد. ویراستاران و هیأت علمی این دایرةالمعارف در نام‌گذاری مدخل‌ها، بنا را بر انگلیسی بودن واژه‌ها گذاشته‌اند و معروف‌ترین اصطلاحات واسامی اسلامی را بر مبنای تلفظ عربی‌شان آوا نگاری نکرده‌اند، بلکه همواره کوشیده‌اند تا حد امکان از معادل‌های انگلیسی و لاتین متداول در متون و ادبیات غربی استفاده کنند. مثلاً به جای نسخ (Nackh)، از Abrogation و به جای جای تشبیه (Tashbih)، از Anthropomorphism و به جای جاهلیت (Jahiliyya) از ترکیب Age of Ignorance استفاده کرده‌اند. ایشان حتی اسامی خاص و اعلامی چون آدم، ابراهیم، هارون، هابیل، قایل، یا جوج و ماجوج، و مانند آن‌را همانند دایرةالمعارف اسلام، بر اساس تلفظ عربی آوا نگاری نمیکنند، بلکه بر مبنای ادبیات کتاب مقدس، معادل‌های انگلیسی آن‌ها را به کار برده‌اند.

البته اگر اسم خاص یا اصطلاحی که به عنوان یک مدخل به کار گرفته شده، معادلی در زبان لاتین نداشته باشد، بر مبنای تلفظ عربی‌اش آوا نگاری شده است، مانند همه‌ی نام‌ها و اسامی خاص مربوط به حوزه اسلام نظیر، علی بن ابی‌طالب، ابوبکر، حمزه بن عبدالمطلب و فاطمه که در متون مقدس غربیان به کار نرفته و اصطلاحاتی نظیر جن، مصحف، معتزله، ناموس، حنیف، برزخ و بسمله که تنها در حوزه‌ی اسلام مطرح شده است، این روش هر چند برای غربیان مفهوم‌تر و مقبول‌تر است، این ایراد را دارد که از سیستم جامعی جهت ارجاع مدخل‌های هم‌معنا، بی‌بهره است.

به لحاظ اهمیت نقطه نظرات مستشرقان پیرامون مباحث اسلامی، در این نوشتار ترجمه‌ی یکی از مقالات دایرةالمعارف مذکور تحت عنوان «داود» ارائه خواهد شد. مؤلف مقاله‌ی داود، در این دایرةالمعارف، اسحاق حسن است.

داوود: پادشاه بنی اسرائیل که شانزده بار در قرآن به او اشاره شده است. در قرآن، داوود حلقه‌ای از زنجیره‌ی انبیا و مقدم بر محمد

است (قرآن ۴:۱۶۳، ۶:۸۴). اگرچه او از پیامبران اولوالعزم نیست، اما چهره‌ای کم اهمیت نیز به شمار نمی‌رود.

داوود در قرآن

داوود دریافت کننده‌ی یک کتاب آسمانی مکتوب به نام زبور بود (قرآن ۴:۱۶۳، ۳۴:۱۰). او جالوت را کشت و خداوند پس از شاول، به او حکومت و حکمت (قرآن ۲:۲۵۱) عطا کرد که گهگاه به موهبت نبوت تفسیر می‌شود (مثلاً طبری، تاریخ، ج ۱، ۵۵۹). خداوند به داوود و پسرش سلیمان «دانش» (علم، قرآن ۲۷:۱۵) نیز داد که در این مورد، گهگاه به قدرت درک زبان پرندگان و جانوران تعبیر می‌شود. او به جانشینی خداوند در زمین (خلیفه فی‌الارض قرآن ۳۸:۲۶) منصوب شد، عنوانی که فقط به او و آدم داده شده است. داوود کافران قوم بنی‌اسرائیل را نفرین کرد (قرآن ۵:۷۸). مفسران معمولاً این آیه را به آیه‌ی ۱۶۶ سوره‌ی اعراف ربط می‌دهند: «بوزینگانی رانده شده باشید» (مثلاً طبری، مجمع، ج ۳، ۲۳۱). به او توانایی تمایز میان حق و باطل در هنگام قضاوت (فصل الخطاب قرآن ۳۸:۲۰) داده شد. خداوند آهن را برای او نرم ساخت و به او ساختن زره (قرآن ۲۱:۸۰، ۱-۳۴:۱۰) را آموخت تا امرار معاش کند. داوود دانست که خداوند او را در بوته‌ی آزمایش قرار داده است، آن‌گاه نماز به جای آورد و توبه کرد و خداوند او را بخشید (قرآن ۵-۳۸:۲۴)، بخششی الهی که مفسران به قصه‌ی کتاب مقدس از بنتشیا و ارویا مربوط دانسته‌اند (طبری، تفسیر، ذیل آیه‌ی ۳۸:۲۴)، ولی برخلاف تورات، قرآن صراحتاً به اوریا، بنتشیا یا دیگر زنان داوود یا به ابشالوم و دیگر پسرانش، به جز سلیمان، اشاره نمی‌کند. از اقامت داود در حبرون و اورشلیم و درگیری‌های او با فلسطینیان نیز هیچ سخنی به میان نمی‌آید. سوره‌ی صاد (سوره‌ی ۳۸ قرآن) «سوره‌ی داوود» نیز نامیده می‌شود (هیه الله ابن سلامه، نسخ، ۲۶۲). مفسران شرح می‌دهند که چون داوود در هنگام آموزش خواستن از خداوند به سجده رفت، به محمد دستور داده شد تا از او تقلید کند و در هنگام قرائت این سوره یک سجده بجای آورد (بخاری، صحیح، ج ۶، ۱۵۵).

داوود: تفاسیر قرآن و قصص انبیاء

ضرورت توضیح برخی اشارات مبهم قرآن، راه را برای ورود انبوه افسانه‌های مسیحی و یهودی موجود درباره‌ی داوود، که به آسانی در دسترس بودند باز کرد، به‌ویژه، تفسیرهای وعظی کتاب مقدس (تفسیر عهدین) و خرافات عوام فریبانه یهود (کتاب داستان سفر خروج) جلوه‌ی چشمگیری در تفسیر قرآن و متون نوظهور «قصص انبیاء» یافتند. یکی از مؤلفان صدر اسلام به نام وهب بن منبه (وفات ۱۱۰/۷۲۸ یا ۱۱۴/۷۳۲) منبع مهم روایات مربوط به داوود، به شمار می‌رفت. تصویر داوود در تفاسیر متأخر، دقیقاً مشابه تصویر او در منابع یهود (مثلاً، کتاب‌های وقایع ایام، میشنا، تلمود کتاب داستان سفر خروج) است. آن‌جا که او کاملاً بری از هر گونه گناه معرفی می‌شود. این قبیل روایات با نظریه‌ی اسلامی عصمت پیامبران که در قرون دوم/هشتم و سوم/نهم بسط یافت، سازگاری دارد و نویسندگان مسلمان

هیأت مشاوران ارشد در این دایرةالمعارف عبارتند از: نصر حامد ابوزید، از دانشگاه لیدن (هلند)، محمد ارکون، از دانشگاه سوربن (فرانسه)، گرهارد بورینگ، از دانشگاه ییل (امریکا)، جرالد هاوتینگ، از دانشگاه لندن (انگلستان)، فرد لیمهاوس، از دانشگاه گرونینگن (هلند)، انگلیکا نیوبرت، از دانشگاه برلین (آلمان)

- ۹- ن. ک: به مقاله‌ی «Adam and Eve» (آدم و حوا) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۰- ن. ک: به مقالات «Justice and Injustice», «Decision» (عدالت و بی عدالتی، داوری) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۱- ن. ک: به مقاله‌ی «Trial» (امتحان) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۲- ن. ک: به مقالات «Forgiveness, Repentance and Penance» (غفران، ندامت و توبه) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۳- ن. ک: به مقاله‌ی «Bowling and Prostration» (رکوع و سجده) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۴- ن. ک: به مقاله‌ی «Mythic and Legendary Narratives» (داستان‌های افسانه‌ای و اسطوره‌ای) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۵- ن. ک: به مقاله‌ی «Scripture and the Quran» (کتاب مقدس و قرآن) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۶- ن. ک: به مقاله‌ی «Impeccability and Infallibility» (پاکی و عصمت) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۷- ن. ک: به مقاله‌ی «Corruption» (تحریف) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۸- ن. ک: به مقاله‌ی «Hadith and the Quran» (حدیث و قرآن) در همین دایرةالمعارف.
- ۱۹- ن. ک: نیز به مقاله‌ی «Prophets and Prophethood» (انبیاء و نبوت) در همین دایرةالمعارف.

کتاب شناسی

اصلی

- عبدالله ابن مبارک، کتاب الزهد، ویراسته H.R. الاعظمی، بیروت، بدون تاریخ، ۴-۱۶۱، احمدین حنبل، الزهد، قاهره ۱۹۸۷، ۲-۱۱، ۱۱۴، R.G. خوری، وهب بن منبه، (Codices arabici antique) ۱۳۴، ویسایان ۱۹۷۲ (با کتاب شناسی)، همان Les Legendes prophetiques dans L' Islam depis Le Ierjusqu' au III' siecle de L' hegie (Codices arabici antique iii) ویسایان ۱۹۷۸، ۷۴-۱۵۷، هیهاله بن سلامه، الناسخ و المنسوخ در، ج (در حاشیه ی واحدی، اسباب) قاهره ۱۳۱۶/۹-۱۸۹۸، ۲۶۲، ابن قدامالمقدسی، کتاب التوابین، ویراسته A,Q ارناوط، بیروت ۱۹۷۴، مجلسی، بحارالانوار، بیروت ۱۹۸۳، ج ۱۴، ۶۴-۱، ج ۷۴، ۳۹-۴۴، مقاتل، تفسیر، ج ۱، ۴۲۳، ج ۲، ۸-۴۳، ۸۷-۹، ۲۹۸-۶، ۵۲۵، سبطبن الجوزی، مرات، ج ۱، ۹۲-۴۷۲، سیوطی، ۷، ۷۶-۱۴۸، طبری، تفسیر، ج ۵، ۷۶-۳۶۰، طبرسی، مجمع.

فرعی

- Judaism and Islam, A.Geiger مدرس ۱۸۹۸، ۵-۱۴۴، The convicted in th, E.Margoliouth Bible cleared from gult in the Talmut and Midrash Inciclopedia در F.A مجتایی، ۶۰-۷، ۱۹۴۹، Iranica ج ۷، ۲-۱۶۱، R.paret,Dawud، در EIT، ج ۲، ۱۸۲، Y.Zakovitch Dravid from shepherd to messiah (عبری)، اورشلیم ۱۹۹۵، (مخصوصاً نک. ضمیمه ی A نوشته ی Ashinn، ۹۹-۱۸۱).

هم همین روایات را سرمشق خود قرار دادند. مثلاً در روایات اسلامی، بنتشیا نامزد اوریاست، ولی هنوز با او ازدواج نکرده است. داوود از او خواستگاری می کند و والدینش داوود، یعنی پادشاه را بر اوریا که جنگاوری بیش نیست، ترجیح می دهند. در دیگر روایات این داستان آمده است که بنتشیا طلاق گرفت یا بیوه شد و اوریا یک دم زنده شد تا به داوود بگوید که او را نه به خاطر هلاک کردنش، بلکه به خاطر ازدواج یا بیوه اش بخشیده است. خداوند از خطای داوود درگذشت (سبط بن الجوزی، مرآت الزمان، ج ۱، ۵-۴۸۴). قصه گویان مسلمان (قصاص جمع قاص) این افسانه ها را پذیرفتند و تصویر قدیمی تر داوود در کتاب سموئل و پادشاهان را رد کردند، آن جا که داوود به زنا ی محصنه و قتل متهم می شود. به علاوه، به نظر میرسد که این قبیل دگرگونی کلی در نگرش به داوود (و دیگر شخصیت های کتاب مقدس) در منابع یهود، یکی از مبانی این اتهام قرآن است که یهودیان تورات را تحریف کرده اند (قرآن ۲: ۷۵، ۴۱، ۱۳: ۵). تصویر داوود در نخله های مختلف اسلام، متفاوت است. مدونات حدیث اهل سنت که رسماً در قرن سوم / نهم گردآوری شدند، با نادیده گرفتن تمامی داستان های فوق الذکر، با کاربرد روایات منابع یهود (اسرائیلیات) به شدت مخالفت کردند. در این منابع داوود عمدتاً با نمازها، روزه داری ها، آوازه ها و کارهای دستی اش به نمایش درمی آید. از طرف دیگر، روایات اهل تشیع بر عصمت کامل داوود اصرار می ورزند و اهل سنت را به خاطر بیان روایاتی که چهره ی ناکاملی از داوود ترسیم کرده اند، نکوهش می کنند (مجلسی، بحار، ج ۱۴، ۲۶). بالاخره، صوفیان داوود را نماد زهد دانستند و عبادت های زاهدانه و سخنان و افسانه های مربوط به توبه ی او را دهان به دهان نقل کردند. او به نمونه ی اعلا ی تعبد بدل شد (مجتایی، داود در EIT، ج ۷، ۲-۱۶۱). روایات مربوط به داود بخش جدایی ناپذیر همه ی کتاب هایی است که اهمیت و قداست بیت المقدس (فضائل بیت المقدس) را می ستایند.

پی نوشت ها:

- ۱- محسن ذاکری (ایرانی) مؤلف مقاله «حکمیت» در دایرةالمعارف قرآن بوده که راقم این سطور آن را ترجمه و در نشریه گلستان قرآن شماره ۱۷۶، سال هفتم، خرداد ۱۳۸۳ (۵. ش) منتشر شده است. «مترجم».
- ۲- مقاله هنر، معماری و قرآن به قلم الگ گرابار است و توسط نگارنده ی این سطور ترجمه و در نشریه اسلام پژوهی، شماره اول، سال اول، پاییز و زمستان ۱۳۸۴ (ه.ش) منتشر شده است. (م).
- ۳- برای اطلاع بیشتر از دایرةالمعارف قرآن: ن. ک، به مقاله «آشنایی با دایرةالمعارف قرآن» مرتضی کریمی نیا، نشریه گلستان قرآن، شماره ۸۶، آبان ۱۳۸۰ (ه.ش)، «انتشار جلد سوم دایرةالمعارف قرآن» (EQ)، علیرضا بهار دوست، نشریه کتاب ماه دین، شماره ۷۳، ۱۳۸۲ (ه.ش)، پیشگفتار دایرةالمعارف قرآن (م).
- ۴- ن. ک: به بحث «جالوت» در همین دایرةالمعارف.
- ۵- ن. ک: به مقاله ی «Kinges and Rulers»، (سلاطین و والیان) در همین دایرةالمعارف.
- ۶- ن. ک: به بحث «طلوت» در همین دایرةالمعارف.
- ۷- ن. ک: به مقاله ی «Knowledge and Learning» (دانش و آموزش) در همین دایرةالمعارف.
- ۸- ن. ک: به مقاله ی «Caliph»، (خلیفه) در همین دایرةالمعارف.